

Зарубіжні авторські зібрання

Фрідріх

Ще

По той бік
добра і зла

Харків
«ФОЛІО»
2021

ПРЕЛЮДІЯ ДО ФІЛОСОФІЇ МАЙБУТНЬОГО

Передмова

Якщо припустити, що істина — це жінка, то хіба ми не маємо повне право запідозрити, що всі філософи, які бодай в чомусь були догматиками, кепсько розуміються на мистецтві завоювання жіночих сердець? І що та жахлива серйозність, незграбна нав'язливість, із якими вони досі сваталися до істини, є негодящими й негідними способами здобути прихильність цієї панни? Хай там як, а істина дала їм відкоша, тож тепер усі догматики стоять похмурі й похнюплені. Це якщо вони ще *здатні* встояти на ногах. Бо деякі глузливі голоси вже заявляють: догматиці кінець, вона стала на коліна, ба більше, незабаром ми почуємо її передсмертні хрипи.

Якщо говорити серйозно, то є солідні причини вважати, що весь філософський догматизм, хай як старанно він набирає урочистої подоби й намагався здаватися чимось точним і остаточним, був всього-на-всього шляхетною, але дитячою забавкою, початківщиною; і що невдовзі ми опритомніємо й збагнемо, *що* правило за наріжний камінь тим грандіозним і непорушним філософським конструкціям, що їх досі вибудовували догматики: то старезні народні забобони — наприклад, забобон про душу, який ще й нині безперешкодно безчинствує під маскою уявлень про «суб'єкт «і «Я»; то яка-небудь гра слів або спокусливий вихиляс граматики, то вкрай зухвале узагальнення вкрай вузьких, дуже особистих, дуже людських, занадто людських фактів.

Сподіваємося, що догматична філософія була тільки обіцячкою на майбутні тисячоліття, як за давніх часів астрологія. На службу астрології пішло, мабуть, більше праці, грошей, інтелектуального потенціалу й терпіння, аніж дотепер витратили на будь-яку справжню науку. Ми завдячуємо їй та її «неземним» претензіям величним архітектурним стилем Азії та Єгипту. Здається, щоб навіки закарбувати свою правду в людське серце, все величне спершу має явитися світові в потворній і страхітливій масці: такою маскою була й догматична філософія, як-от вчення Веданти в Азії або платонізм у Європі.

Не будьмо їм невдячними — хоч і слід визнати, що досі найгіршою, найбільш тривалою і небезпечною з усіх оман була омана догматизму, а зокрема вигадка Платона про чистий дух¹ і «добро в собі». Але тепер, коли ця омана розвіялася, коли Європа відсапується від кошмарної ядухи й принаймні може дозволити собі більш спокійний сон, ми, *чиє завдання — бути невсипущими*, стаємо спадкоємцями всієї сили, яку виплекала боротьба з цією оманною.

Говорити про дух і добро так, як це робив Платон, означало ставити істину сторчголов і заперечувати *перспективу*, головну умову життя як такого; авжеж, можна лікарським тоном поцікавитися: «Де міг Платон, найпрекрасніше дитя² античності, підхопити цей недуг? Чи не розбестив його, бува, лихий Сократ? Хіба ж Сократ не розбещував хлопчиків? І хіба не заслужив свою чашу цикути?» Але боротьба з Платоном, чи, кажучи простіше й «по-людськи», боротьба з тисячолітнім християнсько-церковним гнітом (бо християнство — це платонізм «по-людськи») створила в Європі розкішну, небачену

---

¹ Німецьке слово Geist багатозначне і поєднує принаймні два значення: «дух» і «розум». Тут і далі перекладено як «дух».

² Гра слів: Gewächse (дитя) — також пухлина, гуля. (Тут і далі *примітки перекладачки, якщо не зазначено інше*).

досі духовну напругу: з такого туго напнутого лука тепер можна стріляти по найдальших цілях. Зрозуміло, європеєць сприймає цю напругу як критичний стан, і було вже дві серйозні спроби ослабити тятіву: спершу за допомогою єзуїтства, а вдруге — демократичного просвітництва, яке з його вільною пресою та газетною культурою дійсно могло б довести нас до межі, за якою дух вже не особливо гостро відчуває свою необхідність! (Німці винайшли порох — честь їм і хвала, але тоді самі ж зрівняли рахунки, вигадавши пресу). Але ми, не єзуїти, не демократи, навіть не достатньою мірою німці, ми, *добрі європейці*, вільні, *дуже* вільні духом, досі відчуваємо всю необхідність духу й всю напругу його лука! А, може, навіть і стрілу, завдання, і, — хтозна? — *мету*...

*Зільс-Марія, Верхній Енладін
червень 1885.*

Розділ перший

ПРО УПЕРЕДЖЕННЯ ФІЛОСОФІВ

1.

Воля до істини, яка спокусить нас ще не на один ризиковий крок, ота сама славетна істинність, про яку усі філософи досі відгукувались із великим пієтетом: яких тільки запитань ми від неї не наслухалися? Яких дивних, підступних, сумнівних запитань! Це вже дуже давня бесіда, і все ж здається, що вона все ніяк не почнеться по-справжньому. Що ж дивного в тому, що ми потроху стаємо недовірливими, втрачаємо терпець і починаємо перебивати співрозмовника? Що й *ми* за довгий час спілкування з нашим Сфінксом навчилися у нього ставити питання? *Що* це, зрештою, за істота мучить нас запитаннями? *Що* в нас бажає «істини»? Власне, ми тривалий час міркували про природу цього бажання, аж доки врешті перед нами не постало інше питання, ще глибше, а саме: питання про *цінність цього бажання*. Гарзд, ми бажємо істини: а *чим* гірша омана? Чим гірший сумнів або навіть невідання? Проблема істини постала перед нами — чи це ми постали перед нею? Хто з нас Едіп? Хто — Сфінкс? Це якесь справжнє рандеву питань і знаків питання. І хто ж знав, що зрештою нам здасться, ніби цю проблему ще ніколи не підіймали, ніби саме ми першими її побачили, націлилися на неї, *наважилися*? Бо тут є ризик, і, мабуть, більшого ризику не буває.

2.

«Хіба *може* щось виникнути з геть протилежної сутності? Наприклад, істина — з омани? Або воля до істини — з волі до ошуканства? Чи безкорисний вчинок — із користолюбства? Або сонцесяйне споглядання мудреця — з пожадливості? Таке виникнення неможливе: хто мріє про нього, той дурень, якщо не гірше; речі найвищої цінності мусять мати інше, *власне* походження; марно шукати їхньої першооснови в цьому минущому, спокусливому, оманливому, нікчемному світі, у цьому вихорі безумства й пристрасті. Радше навпаки: у лоні буття, у Неминущому, у прихованому Богові, у «речі в собі» — ось де має критися їхня причина, і ніде більше». З такої манери суджень постає типове упередження, за яким можна розпізнати метафізиків усіх часів: такий спосіб оцінювання стоїть за всіма їхніми логічними операціями; з цієї «віри» вони силкуються видобути «знання», щось таке, що зрештою урочисто проголосять «істиною». Основна віра метафізиків — це *віра у протилежність цінностей*. Навіть найобережнішим із них не спало на думку засумніватися ще тут, на порозі, хоч саме тут у цьому була найбільша необхідність; дарма що вони врочисто обіцяли собі «*de omnibus dubitandum*»¹. А сумнів тут якраз доречний — по-перше, у тому, чи існують протилежності взагалі, а по-друге, чи не є часом ці народні оцінки й протиставлення цінностей, схвалені печаттю метафізиків, лише поверховими оцінками, приблизними перспективами. До того ж це цілком може бути тільки один кут зору — можливо, перспектива знизу, так би мовити, жаб'яча перспектива, як це зветься в живописців?

Попри всю цінність, якою наділяють усе справжнє, істинне, безкорисливе, цілком можливо, що ілюзії, волі до ошуканства, власній вигоді й жадібності раз і назавжди

---

¹ «У всьому належить сумніватися» (*лат.*). Принцип сумніву, відомий з філософії Рене Декарта.

треба приписати вищу й істотнішу цінність. Можливо, вся цінність тих хороших і гідних шани речей полягає якраз у *тому*, що вони хитромудро споріднені, пов'язані, переплетені з іншими, поганими речами, які здаються протилежними, а втім, можуть виявитися їм тотожними. Можливо! Але хто зголоситься перейматися такими небезпечними «можливо»! Треба дочекатися виникнення нової породи філософів, які матимуть геть інші смаки й схильності, аніж їхні попередники; філософів небезпечного «можливо» в усіх смислах. І скажу цілком серйозно: я вже бачу прихід цих нових філософів.

3.

Я досить довго не спускав очей з того, що роблять і пишуть філософи, і тепер кажу собі: більшу частину усвідомленого мислення все ще слід тлумачити як інстинктивну діяльність, навіть якщо йдеться про філософування; ці речі треба переосмислити, як ми вже переосмислили поняття «успадковане» й «вроджене». Як не можна стверджувати, що акт народження відіграє якусь велику роль у всьому сукупному процесі успадкування, так і «свідомість» не можна принципово *протиставляти* інстинктивному: хай як усвідомлено мислить філософ, цим процесом здебільшого приховано керують його інстинкти, зумовлюючи той чи інший хід думок. Навіть за логікою, цією, здавалося б, досить свавільною річчю стоять певні оцінки, точніше кажучи, фізіологічні вимоги, які сприяють підтримці певного способу життя. Наприклад, визначеність вважається більш цінною, аніж невизначеність, вдаване менш цінним за «істинне»: попри їхню категоричну значущість для *нас*, такі оцінки все ж можуть бути поверховими, бути такою собі *niaiserie*¹, якраз, можливо, і необхідною для підтримки існування

---

¹ Дурниця (*фр.*)

таких істот, як оце ми. Тоді слід було б припустити, що людина аж ніяк не є «мірою всіх речей»...

4.

Хибність певного судження ще не спонукає нас заперечити його: саме тут наша нова мова набуває, мабуть, найдивнішого звучання. Головне питання в тому, якою мірою це судження утверджує життя, підтримує його, сприяє збереженню виду, а, може, і його розвитку; ми ж найбільше схилиємося до тези, що найбільш хибні судження (до яких належать і синтетичні судження а priori) для нас найнеобхідніші, що без допускання логічних фікцій, без приміряння дійсності до цілком вигаданого світу безумовних, самототожних величин, без постійної фальсифікації світу через числа людина не могла б існувати; що відмова від хибних суджень була б відмовою від життя і його запереченням. Авжеж, визнавати брехню умовою існування — це досить небезпечний спосіб опиратися звичним, інтуїтивним оцінкам цінностей; філософія, яка наважується на такий крок, вже тільки цим стає по той бік добра і зла.

5.

Ставитися до філософів почасти недовірливо, почасти глузливо нас спонукає не те, що ми знову й знову переконаємося, наскільки вони невинні, як часто й легко вони стають жертвами спокус і помилок, — словом, наскільки вони по-дитячому легковажні й легковірні, — а те, що їм бракує чесності: хоча вони й зводять всією ватагою велику шляхетну бучу, тільки-но хтось хоч би й звіддалік порушив проблему істинності. Вони всі до одного вдають, начебто вони відкрили й винайшли свої думки завдяки самостійному розвитку холодної, чистої, божественно безтурботної діалектики (на відміну від містиків усілякого штибу; ті, простодушніші й пустолобіші,

посилаються на «натхення»); насправді ж за допомогою підтасованих аргументів вони захищають яке-небудь упередження, випадкову думку, «осяння», а здебільшого — власні заповітні бажання, абстраговані й профільтовані; геть усі вони — адвокати (це адвокатство вони ревно заперечують), а то й лукаві речники власних упереджень, які вони охрещують «істинами». Їм *геть* не властиве мужнє сумління, яке могло б собі у цьому — бодай у цьому — зізнатися; не обдаровані вони й чеснотою гідної мужності, яка визнає перед іншими свої помилки, чи то з бажання застеретти друга або ворога, чи то з власного хвацтва й спроби посміятися над самим собою. Бундючне і водночас гречне лицемірство старого Канта, яким він зманює нас на потайні стежки діалектики, що ведуть чи, вірніше, зводять нас з пуття до «категоричного імперативу» — це вистава, яка в нас, натур примхливих, викликає посмішку, бо споглядання вишуканих каверз у виконанні старих моралістів і проповідників доброчесності приносить нам неабияку втіху. Або ще цей фокус-покус із математичною формою, в яку Спіноза, наче в панцир, закував і замаскував свою філософію («любов до *власної* мудрості», якщо сказати просто й без прикрас), аби похитнути мужність нападника, щойно той посмів би накинути оком на цю неприступну діву й Афіну Палладу; скільки боязкості й вразливості виказує цей маскарад хворого відлюдника!

6.

Малу-помалу я з'ясував, чим дотепер була будь-яка видатна філософія, а була вона самосповіддю свого творця, чимось на кшталт *memoires*¹, написаних мимохідь і мимохіть; відкрилося мені й те, що життєдайним зерном, з якого зростали всі філософії, були моральні (чи аморальні) наміри. Власне, з'ясовуючи першодже-

¹ Мемуари (фр.)

рело найбільш туманних тверджень того чи іншого філософа, правильно (і розумно!) поцікавитися: а про яку саме мораль йде (*його*) мова? Відтак, я не вірю, що матір'ю філософії є «жага до пізнання»; радше тут, як і в інших випадках, якась інстинктивна жага використала здатність пізнавати (і обізнаватися!) як інструмент. А хто пильно придивиться до основних інстинктів людини, до того, яку значну владу можуть мати витівки цих джинів-натхненників (або демонів, або й кобольдів), той побачить, що всі вони свого часу вже бралися до філософії, і що кожен з них гаряче прагнув видати саме *себе* за остаточну мету існування, за повновладного *пана* над усіма іншими інстинктами. Адже кожен інстинкт жадає влади — і якраз *тому* вдається до філософувань. Звісно, у вчених, у справжніх людей науки все може бути інакше — «краще», якщо бажаєте; там, може, і дійсно є щось схоже на інстинкт пізнання, такий окремий крихітний годинниковий механізм, який, коли його добре заведеш, завзято трудиться, геть або майже *не залучаючи* до своєї праці решту інших інстинктів. Тому справжні «інтереси» вченого зазвичай зосереджені на абсолютно інших речах: він думає про сімейні справи, заробіток або політику; та й майже не має значення, до якої галузі науки приставлено його маленький пристрій: чи добрий філолог, чи грибознавець, а чи хімік вийде з цього «перспективного» молодого трудівника, це ніяк його не *схарактеризує*. Натомість у постаті філософа немає геть нічого знеособленого, а особливо повно й точно його мораль свідчить про те, *хто він такий* — тобто в якій почерговості впорядковано найглибинніші інстинкти його природи.

7.

А які злостиві бувають філософи! Я не знаю нічого уїдливішого за жарт, який дозволив собі Епікур, говорячи про Платона й платоніків: він назвав їх *dionysiokolakes*.

ЗМІСТ

Прелюдія до філософії майбутнього. Передмова	3
Розділ перший. Про упередження філософів	6
Розділ другий. Вільний дух	30
Розділ третій. Про релігійне життя	52
Розділ четвертий. Сентенції та інтермедії	71
Розділ п'ятий. До природничої історії моралі	87
Розділ шостий. Ми, вчені	110
Розділ сьомий. Наші чесноти	130
Розділ восьмий. Народи і вітчизни	157
Розділ дев'ятий. Що таке шляхетність?	182
З високих гір. Післяспів	216